

Աշխարհագրություն

УДК 911.3.001

ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՎԱՐՔԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՄԱՆ
ՏԵՍԱՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ՀԻՍՔԵՐԸ

Ջ. Ա. ՀՈՎԱՍԱՓՅԱՆ *

ԵՊՀ սերվիսի ամբիոն, Հայաստան

Հոդվածում քննարկվել են սպառողական վարքի ուսումնասիրման տեսամեթոդական հիմքերը, կատարվել է երևույթի ժամանակագրական վերլուծություն: Մանրամասն անդրադարձ է կատարվել սպառողական վարքի ուսումնասիրման տնտեսագիտական, սոցիոլոգիական և մարքեթինգային մոտեցումներին: Արդյունքում բացահայտվել են սպառողական վարքի ուսումնասիրման առանձին մոտեցումների առավելությունները և թերությունները, ինչպես նաև համալիրային, միջդիսցիպլինար մոտեցման ներդրման անհրաժեշտությունը:

Keywords: consumer behavior, theoretical and methodological approaches, economic approach, economic man, sociological approach, consumer society, marketing approach.

Ներածություն: Ժամանակակից աշխարհում, շուկայի գերհագեցվածության պայմաններում ցանկացած ձեռնարկության հաջողության գրավականը և երաշխավորը հանդիսանում է սպառողը: Ներկայումս մրցակցային ամենաթեժ պայքարը ծավալվում է ոչ թե որոշակի ապրանք կամ ծառայություն սպառողին ներկայացնելու և նրա դատին հանձնելու փուլում, այլ սպառողի պահանջմունքները բացահայտելու և դրանք առավել լիարժեք կերպով բավարարող առաջարկ ձևավորելու փուլում: Այս տեսանկյունից մեծապես կարևորվում է սպառողական վարքի ուսումնասիրության խնդիրը, որով արտադրողը կարողանում է բացահայտել սպառողի՝ շուկայում դրսևորած վարքի տրամաբանությունը և պատճառահետևանքային կապերը:

Հետազոտության արդյունքների վերլուծություն: Միշտ չէ, որ շուկայական հարաբերություններում գերակշիռ դիրքը պատկանել է սպառողին: Տնտեսական հարաբերությունների զարգացման տարբեր փուլերում բիզնեսի վարման ռազմավարությունները և սպառողների նկատմամբ հետաքրքրության աստիճանը միմյանցից էականորեն տարբերվել են: Ժամանակի ընթացքում տնտեսական հարաբերությունները ենթարկվել են էվոլյուցիայի, որի յուրաքանչյուր փուլ առանձնանում է որոշակի առանցքային բնորոշ գծերով:

Պայմանականորեն առանձնացնում են մի քանի այդպիսի փուլեր [1].

1. *Կողմնորոշում դեպի արտադրություն:* Այս կոնցեպցիան բնորոշ է զանգվածային արտադրության ժամանակաշրջանին: Շուկայում գերակշիռ

* E-mail: juliahovasapyan@gmail.com

դիրք զբաղեցնողը և պայմաններ թելադրողն արտադրողն է, որի միակ խնդիրն արտադրության գործընթացի արդյունավետության բարձրացումն ու կատարելագործումն է: Պահանջարկը մի քանի անգամ գերազանցում է առաջարկը, ինչի շնորհիվ վաճառողը հայտնվում է բավականին շահավետ դիրքում:

2. *Ապրանքային կողմնորոշում*: Այս պարագայում առաջնային պլան է մղվում ապրանքը: Արտադրողը փորձում է հնարավորինս կատարելագործել ապրանքը, բարձրացնել դրա որակը: Բայց խնդիրն այն է, որ հաշվի չի առնվում սպառողների պահանջմունքները և դրանց բավարարման արդյունավետությունը:

3. *Կողմնորոշում դեպի վաճառք*: Նախորդ կոնցեպցիաները կորցրին իրենց արդյունավետությունը այն ժամանակ, երբ առաջարկը սկսեց գերազանցել պահանջարկը: Արտադրողի խնդիրը դարձավ ոչ թե արտադրելը, այլ վաճառելը: Շուկան հագեցած էր նմանատիպ ապրանքներով, և մրցակիցներից առաջ անցնելու համար պետք էր որոշակի քայլեր ձեռնարկել: Հենց այս փուլում էլ առաջին անգամ ուշադրության կենտրոնում հայտնվեց սպառողը և նրա վարքը:

4. *Մարքեթինգային կողմնորոշում*: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո շուկայական հարաբերությունների նոր փուլ սկսվեց, որը բնորոշվում էր առաջարկի և պահանջակի ահռելի տարբերությամբ: Ստեղծված իրավիճակում սպառողների վարքի համալիրային ուսումնասիրությունը դառնում է անհրաժեշտություն: Հենց այս փուլն էլ դարձավ շրջադարձային արտադրող – սպառող փոխհարաբերություններում: Եթե նախկինում ընկերություններն արտադրում էին որևէ ապրանք և փորձում էին ամեն կերպ վաճառել այն, ապա այս փուլից սկսած ընկերություններն արտադրում էին հենց այն, ինչը ցանկանում էր գնել սպառողը:

5. *Կողմնորոշում դեպի սպառողը*: Բիզնեսի վարման ներկա փուլում ցանկացած տնտեսական ռազմավարության առանցքային օղակը սպառողն է: Այսպիսով, տնտեսական հարաբերությունների ներկա փուլում սպառողական վարքի ուսումնասիրության կարևորությունը և արդիականությունը կասկած չի հարուցում:

Հետազոտության արդյունքների վերլուծություն: Սպառողական վարքը բավականին բարդ և բազմաասպեկտ երևույթ է, որի ուսումնասիրությամբ զբաղվում են մի շարք մասնագետներ՝ տնտեսագետներ, սոցիոլոգներ, հոգեբաններ, մարքեթոլոգներ:

Սպառողական վարքի տեսամեթոդական հիմքերի ուսումնասիրության բնագավառում առանձնանում է երեք հիմնական ուղղություն կամ մոտեցում՝ տնտեսագիտական, սոցիոլոգիական և մարքեթինգային:

Տնտեսագիտական մոտեցում: Սպառողական վարքը որպես գիտական հետազոտությունների օբյեկտ առաջին անգամ դիտարկվել է տնտեսագետների կողմից՝ դասական տնտեսագիտական տեսության շրջանակներում:

Մարդու տնտեսական վարքի մոդելավորման և դասական տնտեսագիտական տեսության ձևավորման հիմքում ընկած են հետևյալ առանցքային դրույթները [2].

1. *Մարդն անկախ է*: Նա ինքնիշխան (ավտոնոմ) անհատ է, ով ինքնուրույն որոշումներ է կայացնում՝ ելնելով իր սեփական շահերից և նախասիրություններից:

2. *Մարդը եսասեր է (էգոիստ)*: Նրա հիմնական նպատակն իր հետաքրքրությունների բավարարումն է և սեփական շահի մաքսիմալացումը:

3. *Մարդը ռացիոնալ էակ է:* Նա ունի հստակ և կայուն նախասիրություններ, իր նպատակին հասնելու համար կատարում է միջոցների պատճառաբանված ընտրություն՝ հիմնվելով համեմատական վերլուծության վրա:

4. *Մարդը տեղեկացված է:* Նա լավ գիտի ոչ միայն իր պահանջմունքները, այլև տիրապետում է դրանք բավարարելու վերաբերյալ բավականաչափ ինֆորմացիայի:

Հենց այս դրույթներն են ընկած սպառողական վարքի առաջին մոդելի՝ տնտեսական մարդու (*Homo economicus*) տեսության հիմքում: 18-րդ դարի վերջում տնտեսական մարդու գաղափարը բավականին հայտնի էր և տարածված, սակայն դրա հեղինակը Ա. Սմիթն է, ով տնտեսական մարդու կոնցեպտն առաջ է քաշել իր «Ազգերի *հարստության* բնույթի և *պատճառների* ուսումնասիրություն» աշխատության մեջ: Նա առանձնացնում է տնտեսական մարդուն բնորոշ երկու առանձնահատկություն՝ մի ապրանքը մյուսով փոխանակելու հակվածություն և ձգտում, շահագրգռվածություն սեփական հետաքրքրությունները բավարարելու: Այս կոնցեպտը հետագայում զարգացրել են Ի. Բենտամը, Ժ.Բ. Սեյը, Դ. Ռիկարդոն, Ջ. Ս. Միլլը և Կ. Մարքսը:

Տնտեսական մարդու տեսությունը վերջնականապես ձևավորվեց մարժինալիստների կողմից, ովքեր փորձ կատարեցին սպառողի վարքը և դրան նպաստող մոտիվները հասկանալու ուղղությամբ: Արդյունքում եկան այն եզրահանգման, որ սպառողների հիմնական մոտիվը օգտակարության մաքսիմալացումն է: Նրանք տնտեսական մարդու տեսությանը հավելեցին օգտակարության կոնցեպտը: Օգտակարությունն ապրանքների և ծառայությունների՝ մարդկանց պահանջմունքները բավարարելու հատկությունն է [3]:

Ըստ նեոդասականների՝ սպառողն ընտրություն կատարելիս լիովին անկախ է իր ունեցած փորձը և սովորությունները, այլ սպառողների վարքը, որոշակի սոցիալական խմբում ընդունված նորմերը, կարծրատիպերը ոչ մի կերպ չեն ազդում սպառողի ընտրության վրա: Սպառողի վարքի վրա ազդում են երկու գործոններ՝ ապրանքի գինը և սեփական եկամուտները: Այս երկուսի փոփոխությունները համապատասխանաբար առաջ են բերում փոփոխություններ սպառողի վարքագծում:

Ընդհանուր առմամբ սպառողական վարքի տնտեսագիտական տեսություններն ունեն մի շարք թերություններ: Հիմնական թերությունը՝ դրանք կտրված են իրականությունից: Այս տեսությունները մարդուն դիտարկում են որպես առանձին և անկախ սուբյեկտ, այլ ոչ թե որպես սոցիալական համակարգի մի բաղադրիչ, որը մի շարք թելերով կապված է այդ համակարգի այլ տարրերի հետ և կրում է դրանց ազդեցությունը՝ կամա թե ակամա: Ինչպես Արիստոտելն էր նշում՝ «մարդը քաղաքական կենդանի է», այսինքն՝ մարդը չի կարող գոյություն ունենալ հասարակությունից դուրս [4]: Սա նշանակում է, որ մարդու սպառողական վարքը չի կարող անմասն մնալ սոցիալական ազդակների ներգործությունից, ինչը հաշվի չէր առնվում տնտեսական մարդու տեսության հեղինակների կողմից: Բացի այդ, սպառումը զուտ տնտեսական կատեգորիա չէ, այն վաղուց դադարել է միայն ֆիզիոլոգիական պահանջմունքների բավարարման միջոց լինել: Ժամանակակից աշխարհում սպառումը ձեռք է բերել նոր բովանդակություն: Այն դարձել է սոցիալական հարաբերությունների համակարգում անհատի տեղի և դերի որոշման կարևոր ինդիկատոր:

Սպառողական վարքի ուսումնասիրման առանցքային նշանակությունը թույլ է տալիս նախքան որևէ ապրանք կամ ծառայություն շուկա դուրս բերելը որոշ չափով կանխատեսել սպառողի ակնկալվող վերաբերմունքը դրա նկատմամբ և համապատասխան փոփոխություններ կատարել՝ առավելապես մոտեցնելով դրանք սպառողի պահանջմունքներին: Սակայն սպառողական վարքի տնտեսագիտական մոդելները նման հնարավորություն չեն տալիս: Միակ բանը, որը հնարավոր է այս մոդելների միջոցով իրականացնել, արդեն կատարված իրողության՝ սպառման վերլուծությունն է, որի արդյունքում ստացված ինֆորմացիան գործնականում գրեթե ոչ մի առավելություն չի տալիս արտադրողին՝ հաշվի առնելով տվյալ ինֆորմացիայի գուտ վիճակագրական բնույթը:

Չնայած տնտեսագիտական մոտեցման թերություններին՝ պետք է նշել, որ այն դարձավ սպառողական վարքը գիտական հետազոտության դաշտ բերելու առաջին փորձը, որի հիման վրա հետագայում մշակվեցին ավելի ամբողջական և համալիրային մոդելներ:

Սոցիոլոգիական մոտեցում: Այս մոտեցման ներկայացուցիչները սպառողական վարքի ուսումնասիրության ժամանակ շեշտը դրեցին սպառման մոտիվների (դրդապատճառների) վրա: Նրանց չէր բավարարում տնտեսագետների առաջ քաշած այն տեսակետը, ըստ որի սպառողների հիմնական դրդապատճառը սեփական շահի մաքսիմալացումն է, իսկ ընտրության վրա ազդող առաջնային և որոշիչ գործոնը՝ գինը: Սոցիոլոգները սպառողական վարքը դիտարկեցին որպես սոցիալական երևույթ, սոցիալական կյանքի բաղադրատարր: Դրան նպաստեց հասարակության կողմից սպառմանը վերազրվող դերի և նշանակության փոփոխությունը: Ժամանակի ընթացքում սպառումը վերածվեց անհատի սոցիալ – դասային հիերարխիայում զբաղեցրած դիրքի հստակեցման, ինքնանույնականացման, որոշակի սոցիալական իմիջի կերտման, ինչպես նաև ինքնաբավարարման հզոր գործիքի: Սոցիոլոգիական մոտեցման շրջանակներում պարզ դարձավ, որ սպառողի մոտիվացիան բացի շահից, օգուտից կարող է լինել նաև իշխանությունը, մրցակցությունը, որևէ սոցիալական խմբի պատկանելու ձգտումը և նմանատիպ բնույթ կրող մի շարք դրդապատճառներ: Այսպիսով, տնտեսական մարդու մոդելից սահուն անցում կատարվեց սոցիալական մարդու (*Homo socialis*) մոդելին:

Սոցիոլոգիական մոտեցման շրջանակներում մշակվել են մի շարք տեսություններ, որոնցից առավելապես հայտնի են Տ. Վերլենի (ցուցադրական սպառման տեսություն), Մ. Վերերի(ստատուսային խմբերի և բողոքականության էթիկայի կոնցեպցիա), Վ. Չոմբարտի (շքեղության տեսություն), Գ. Չիմմելի (նորաձևության փիլիսոփայություն) տեսությունները:

Սոցիալական ազդակների ներգործությունը սպառողական վարքի և սպառման գործընթացի վրա շատ դիպուկ և մանրամասն արտացոլում են Հ. Լեյբենստեյնի կողմից առանձնացված հետևյալ էֆֆեկտները՝ մեծամասնությանը միանալու (*bandwagon effect*), սնորի և Վերլենի [5]:

Մեծամասնությանը միանալու էֆֆեկտի էությունը կայանում է նրանում, որ առանձին սպառողի վարքը կախված է այլ սպառողների դրսևորած վարքից: Ըստ այս էֆֆեկտի՝ սպառողը նախապատվությունը տալիս է այն ապրանքներին կամ ծառայություններին, որոնք մեծ պահանջարկ են վայելում շուկայում, այսինքն՝ ընդունելի են հասարակության լայն շերտերի կողմից: Այս պարագայում սպառողի պահանջարկն ուղիղ համեմատական է ընդհանուր շուկայական պահանջարկին: Հենց այս էֆֆեկտն է ընկած նորաձևության միտումների

տարածման հիմքում: Մեծամասնությանը միանալու էֆֆեկտը գործում է մի քանի հիմնական պատճառով: Նախ՝ սպառողը փորձում է չառանձնանալ ընդհանուրից՝ դրանով ընդգծելով իր պատկանելությունը որոշակի սոցիալական խմբին: Բացի այդ, սպառողների մեծ մասը մեծ պահանջարկը նույնացնում է բարձր որակի հետ, և ենթագիտակցորեն տվյալ ապրանքի կամ ծառայության արժեքը սպառողի համար բարձրանում է:

Մնորի էֆֆեկտը նախորդի ճիշտ հակառակ պատկերն է: Այս դեպքում առանձին սպառողի պահանջարկը հակադարձ համեմատական է ընդհանուր շուկայական պահանջարկին: Մնոր սպառողը երբեք չի գնում այն, ինչը նախընտրելի է մեծամասնության համար: Այսպիսով նա փորձում է առանձնանալ ամբողջից և սպառման միջոցով ընդգծել իր յուրահատկությունը, նրանցից մեկը չլինելու հանգամանքը:

Վերլենի էֆֆեկտի հիմքում ընկած է Ս. Վերլենի առաջ քաշած ցուցադրական սպառման տեսությունը: Սպառողը ձեռք է բերում որևէ ապրանք կամ ծառայություն հասարակությանը որևէ բան ապացուցելու, տպավորություն ստեղծելու համար: Այս պարագայում առաջնային պլան է մղվում գինը: Նմանատիպ ֆունկցիոնալ հատկանիշներ ունեցող ապրանքներից սպառողն ընտրում է առավել բարձր գին ունեցողը, անգամ այն պարագայում, երբ այն սկզբունքորեն չի տարբերվում ավելի ցածր գին ունեցող համարժեք ապրանքներից: Դրանով նա նպատակ է հետապնդում ցույց տալ իր՝ սոցիալական հիերարխիայում զբաղեցրած բարձր դիրքը: Հետաքրքիր է այն փաստը, որ նման վարքագիծ դրսևորում են ոչ միայն ֆինանսապես ապահովված բարձր խավի ներկայացուցիչները, այլ նաև անհամեմատ ավելի «համեստ» եկամուտներ ունեցող սպառողները:

Այսպիսով, սպառողական վարքի ուսումնասիրման սոցիոլոգիական մոտեցման շրջանակներում ապացուցվեց վերջինիս բարդ և հակասական էությունը: Դասական տնտեսագիտության կողմից առաջադրված ռացիոնալ սպառողի մոդելին հակադրվեց իռացիոնալ սպառողը՝ իր տարատեսակ մոտիվներով: Սոցիոլոգիական մոտեցումը թույլ տվեց ոչ միայն ավելի համալիրային ուսումնասիրության ենթարկել սպառողական վարքը, այլև այն դարձրեց ավելի կանխատեսելի և ըմբռնելի արտադրողների համար:

Մարքեթինգային մոտեցում: Սպառողական վարքի մարքեթինգային առաջին ուսումնասիրությունները վերագրվում են 20-րդ դարի 70-ական թվականներին: Դա համընկնում է շուկայում մարքեթինգային կողմնորոշման մոդելի զարգացման հետ: Մարքեթինգային ուսումնասիրությունների ժամանակ շեշտը դրվում է խթան հանդիսացող բոլոր այն գործոնների վրա, որոնք ազդում են սպառողի որոշում կայացնելու գործընթացի վրա:

Չենբերսը, Չակոն և Լյուիսը սպառողական վարքի ուսումնասիրությունների արդյունքում մշակել են 5 էլքային դրույթներ: Դրանք են՝ սպառողի վարքը նպատակաուղղված է, սպառողն ունի ընտրության ազատություն, սպառողի վարքն իրենից ներկայացնում է գործընթաց, սպառողի վարքի վրա հնարավոր է ազդել և սպառողին պետք է դաստիարակել [6]:

Մարքեթոլոգներ Բլեկուելլը, Միննիարդը և Էնջելը սպառողական վարքը սահմանել են որպես մարդկանց կողմից ձեռնարկվող գործողություններ՝ ապրանքների և ծառայությունների ձեռքբերման, սպառման և դրանցից ազատվելու գործընթացներում [7]:

Ըստ այս սահմանման՝ սպառողական վարքը տարաբաժանվում է երեք հիմնական բաղադրիչների կամ գործողությունների՝ ապրանքի ձեռքբերում, սպառում և ապրանքից կամ դրա փաթեթավորումից ազատում: Շատ հաճախ գնում և սպառում հասկացությունները սխալմամբ նույնացվում են: Այս սահմանումն ընդգծում է այդ երկու երևույթների տարբերությունը: Գնումը հանդիսանում է սպառման գործընթացի առաջին փուլը միայն, իսկ այն, թե ինչպես է սպառողն օգտագործում արդեն իսկ գնված ապրանքը և ինչպես է վարվում այն օգտագործելուց հետո, գնման վարքին չի վերաբերում:

Սպառողական վարքի ամենալայն տարածում ունեցող և ամենաընդունելի մարքեթինգային մոդելը մշակել է Ֆ. Կոտլերը: Նա սպառողի գիտակցությունը համեմատում է սև արկղի հետ, որի վրա ազդում են մարքեթինգային խթանները (ապրանք, գին, վայր, առաջխաղացում) և շրջակա միջավայրի գործոնները (տնտեսական, տեխնիկական, քաղաքական, մշակութային), իսկ կոնկրետ գնման որոշման վրա ազդում են սպառողի բնութագրիչները (մշակութային, սոցիալական, հոգեբանական, անհատական) և իր կողմից որոշման ընդունման գործընթացի առանձնահատկությունները (խնդրի գիտակցում, ինֆորմացիայի փնտրում, գնահատում, վարք գնումից հետո): Մարքեթլոգի խնդիրն է հասկանալ, թե ինչ է կատարվում «սև արկղում» մարքեթինգային խթանների ազդեցության և որոշման կայացման գործընթացներում [8]:

Եզրակացություն: Վերլուծելով սպառողական վարքի ուսումնասիրման տարբեր մոտեցումները՝ պարզ է դառնում, որ մոտեցումներից յուրաքանչյուրն ունի թե՛ առավելություններ, թե՛ թերություններ, որի պատճառը սպառողական վարքի բարդ ու բազմաբովանդակ էությունն է, ինչի արդյունքում այս երևույթի համալիրային ուսումնասիրությունն անհնար է իրականացնել միայն մեկ գիտության շրջանակներում իսկ տարբեր գիտական ուղղությունների հետազոտությունների արդյունքների մեխանիկական միացումն ու համադրումը հարցի լուծում լինել չի կարող: Այս հանգամանքն էլ իր հերթին առաջ է բերում նոր՝ սերվիսոլոգիական մոտեցման ձևավորման անհրաժեշտություն, որը հիմնված կլինի սպառողների պահանջումների լիարժեք բացահայտման և արդյունավետ բավարարման վրա:

Ստացվել է՝ 07.05.2020
Գրախոսվել է՝ 07.07.2020
Հաստատվել է՝ 20.07.2020

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. Блэкуэлл Р., Миниард П., Энджел Дж. *Поведение потребителей*. С-Пб., Изд-во «Питер Пресс» (2007), 49–53.
2. Радаев В.В. *Экономическая социология*. М., Изд. дом ГУ ВШЭ (2005), 19–20.
3. Деньгов В.В. *Микроэкономика*. Т. 1: *Теория потребителского поведения. Теория фирмы. Теория рынков*. М., Изд-во Юрайт (2016), 21 с.
4. Фролов И.Т. *Философский словарь*. М., Изд-во «Республика» (2001), 44 с.
5. Leibenstein H. *Bandwagon, Snob, and Veblen Effects in the Theory of Consumers' Demand*. Հասանելի է 09.03.2019 <https://msuweb.montclair.edu/~lebelp/LeibensteinBandwgnQJE1950.pdf>
6. Котлер Ф., Боуэн Дж., Мейкенз Дж. *Маркетинг. Гостеприимство. Туризм*. Հասանելի է 09.03.2019 http://tourlib.net/books_tourism/kotler_tourism_07.htm

7. Блэкуэлл Р., Миниард П., Энджел Дж. *Поведение потребителей*. СПб., Изд-во «Питер Пресс» (2007), 35 с.
8. Котлер Ф. *Маркетинг менеджмент*. Экспресс-курс. СПб., Изд. дом «Питер» (2006), 155 с.

Ջ. Ա. ՕՎԱՏՊՅԱՆ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО ПОВЕДЕНИЯ

Րեզյումե

В статье обсуждаются теоретико-методологические основы изучения потребительского поведения, сделан временной анализ данного явления. Был проведен детальный анализ следующих подходов к изучению потребительского поведения: экономического, социологического, маркетингового. В результате были выявлены сильные и слабые стороны вышеуказанных подходов, а также необходимость внедрения комплексного, междисциплинарного подхода.

J. A. NOVASAPYAN

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF STUDYING CONSUMER BEHAVIOR

Summary

In this paper theoretical and methodological bases of studying consumer behavior have been revealed, time analysis of consumer behavior has been done. These approaches of studying consumer behavior: economic, sociological and marketing have been analyzed. As a result, the strengths and weaknesses of each approach have been revealed. The implementation of complex and interdisciplinary approach is a must.